

**Maandblad der Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging
gevestigd te Amsterdam.**

Redacteur: Dr. W. J. Prud'homme van Reine, Mauvestraat 29, Zaandam

2e Redacteur: Joh. Bolman, Nic. Maesstraat 122boven Amsterdam-Z.

Administratie-adres: Bureau K.N.N.V., C 24, Hoogwoud

Penningmeester: J. L. Odekerken, Badhuislaan 27, Hilversum,

Giro No. 103855, t.n.v. Penningmeester K.N.N.V. te Hilversum.

Abonnementsprijs voor niet-leden f 6.— per jaar.

Dr. Fop I. Brouwer:

Bij de honderste geboortedag van E. Heimans

(28 februari 1861 – 22 juli 1914)

*„Wie werkte met liefde blijft leven,
Wie gaf van zijn gaaf, heeft voor altijd gegeven”.*

Wanneer wij in het jaar 1961 de naam van E. Heimans noemen, denkt elke natuurliefhebber onmiddellijk aan de boekjes van Heimans en Thijssse (na de laatste oorlog bij Ploegsma in nieuw gewaad verschenen), aan de

Heimans-groeve in het Geuldal, aan het Heimans-diorama in het Zoölogisch Museum te Amsterdam, aan het tijdschrift „De Levende Natuur” — dat op de frontpagina nog steeds vermeldt „opgericht door E. Heimans etc.” — en aan de Heimans-Stichting te Amsterdam, die samen met het Thijssen-Fonds telkenjare enkele Heimans en Thijssen-prijzen uitlooft voor veldbiologisch werk of andere werkzaamheden, die de geest van het werk van Heimans en Thijssen ademen.

Wie was deze Heimans? Nu het op 28 februari honderd jaren geleden was dat hij te Zwolle geboren werd, is het van belang een ogenblik stil te staan bij leven en werken van deze grote Nederlander, die zo'n verstrekende invloed heeft gehad op onze volksoontwikkeling en die een van de stuwende krachten was bij de ontketening van het zogenaamde „biologisch réveil” rond de eeuwwisseling.

Eli Heimans werd op 28 februari 1861 geboren aan De Dijk te Zwolle, waar zijn ouders een zijdeververij dreven. Hij bezocht de lagere school in zijn geboortestad en reeds op die leeftijd gaf hij blijk van een grote belangstelling voor het natuurgebeuren. De omgeving van het toenmalige Zwolle bood hem ook volop de gelegenheid tot het maken van kleine zwerftochten. In die jaren kreeg de grootindustrie een steeds meer overheersende positie en kleine bedrijven, als dat van Eli's vader, hadden een moeilijke tijd. Om de concurrentiestrijd beter te kunnen voeren zou Eli scheikunde gaan studeren en zo ging hij dus eerst naar de Zwolse H.B.S.

De zijdeververij liep echter zo snel achteruit, dat Eli in de vierde klas van school genomen moest worden om als „reiziger” voor de ververij op te treden. Lange voettochten moest hij overdag ondernemen in de omgeving van Zwolle om vergoed te gaan halen en 's avonds bezocht hij de avondmulo om zich te bekwamen voor de akte van hulponderwijzer.

Ongetwijfeld is tijdens deze wandeltochten de basis gelegd voor het biologisch werk, dat Heimans later zou verrichten en u kunt zijn ervaringen thans nog nalezen in het boek „Hei en Dennen”, waarin het verhaal over „Kruiden Marie” bij Heino voorkomt, dat ontstaan is in deze donkerste periode van Heimans' leven.

In het najaar van 1879 behaalde hij de akte wiskunde, in de lente van 1880 gevolgd door de akten hulponderwijzer en tekenen, terwijl hij in de herfst van 1880 de akte Frans verwierf. Ondertussen werd hij in mei 1880 benoemd tot hulponderwijzer te Zwolle. In die tijd kreeg hij reeds zijn eerste belangstelling voor de geologie en van zijn geologische ontdekkingen uit die jaren heeft hij later in zijn geologieboekje nog een en ander verteld. Heimans wilde zijn vleugels verder uitslaan en zo solliciteerde hij naar Amsterdam, waar hij in 1882 derde onderwijzer werd aan de lagere school in de Zwanenburgerstraat. In hetzelfde jaar behaalde hij de hoofdkte — naderhand nog door verschillende andere akten gevolgd — en nadat hij benoemd was tot tweede en eerste onderwijzer werd hij in 1886 hoofd der school, achtereenvolgens aan verschillende scholen in Amsterdam. In de jaren 1912 en 1913 gaf hij ook nog enige lessen in plant- en dierkunde aan de Handelsschool in de hoofdstad.

Inmiddels was Heimans op 24 juli 1888 te Zwolle gehuwd met zijn nichtje Betje Stibbe (geb. 11 juni 1860, overl. 2 maart 1960), uit welk huwelijk twee kinderen geboren werden: Jacobus Heimans (de latere hoogleraar in

*Eli Heimans met
zijn moeder
Elisabeth Heimans-Valk
± 1865*

plantkunde te Amsterdam) en Henriette Elisabeth Heimans (laatstelijk lerares aan het Lyceum te Almelo).

Na zijn huwelijk schreef Heimans een van de beste jongensboeken, die ooit geschreven zijn: Willem Roda, welk boek in 1956 nog de 11e druk beleefde!

Belangrijker was wellicht nog zijn boekje „De Levende Natuur”, dat in 1893 verscheen en een handleiding was bij het biologie-onderwijs op de lagere school. Het houden van schoolwandelingen speelde daarbij een zeer grote rol en Heimans deed een frisse wind waaien door het biologie-onderwijs op de lagere scholen. Hij was zijn tijd in dit opzicht ver vooruit. Later groeide dit boekje uit tot een grote „Handleiding” in vier dikke delen, die vele malen herdrukt werden en waarmee vele generaties van onderwijzers hun voordeel deden.

Heimans had ook een belangrijk aandeel in het pedagogisch réveil van die dagen en juist in die tijd keerde Jac. P. Thijssen van Texel terug naar de hoofdstad, waar hij Heimans ontmoette tijdens een pedagogische bijeenkomst (1893).

Vanaf dat ogenblik begon een trouwe samenwerking, die allereerst resulteerde in de bekende serie Heimans en Thijssen-boekjes, die startte met „Langs dijken en wegen” (1894), later gevolgd door „In sloot en plas” (1895), „Door het rietland” (1896), „Hei en dennen” (1897), „In de duinen” (1899) en „In het bos” (1901), die alle verschillende herdrukken beleefden. Samen schreven ze ook het „Wandelboekje” (1900) en een werkje over het Vondelpark (1901), terwijl ondertussen in 1899 de „Geïllustreerde Flora” verscheen (samen met Heinsius), die nog steeds herdrukt wordt. Heimans moest zeer hard werken om dit alles gereed te

krijgen en wie de tekeningen bekijkt, waarmee hij een en ander illustreerde, zal beseffen met hoeveel liefde hij deze arbeid verrichtte.

Het was ook de rusteloze Heimans, die de stoot gaf tot de oprichting van het tijdschrift „De Levende Natuur”, waarvan de eerste aflevering in maart 1896 verscheen. De betekenis van dit blad voor de ontwikkeling van de veldbiologie in ons land is enorm groot geweest. Tot aan zijn dood heeft Heimans er regelmatig in gepubliceerd en getekend. Allerlei belangrijke vondsten vonden er een plaats in en steeds meer contacten met andere natuurvrienden kwamen er door tot stand. Bernink, de latere stichter van „Natura Docet” in Denekamp, publiceerde er zijn eerste artikelen in. Overal in het land kwam er meer belangstelling voor de natuurstudie en er werden verschillende natuur-historische verenigingen opgericht.

De Amsterdamse vereniging nam in 1901 het initiatief om te komen tot een landelijke organisatie en zo kwam op 27 december 1901 in „Artis” onze huidige K.N.N.V. tot stand, waarbij Heimans de taak op zich nam van redacteur van het maandblad, dat aanvankelijk als een bijlage van „De Levende Natuur” verscheen. Veel werk heeft Heimans in die jaren voor de Ned. Nat. Hist. Ver. verricht en talrijke malen sprak hij in allerlei afdelingen in het gehele land. Men leze er de oude jaargangen maar eens op na. Overal hadden zijn spreekbeurten veel succes.

In oktober 1902 begon Heimans met de publicatie van wekelijkse artikelen in „De Groene Amsterdammer” en hij heeft dit tot zijn dood in 1914 kunnen volhouden. Ook door deze artikelen heeft hij een geweldige invloed gehad op het Nederlandse volk. Toen B. en W. van Amsterdam met plannen kwamen tot aankoop en demping van de Naardermeer trok Heimans in „De Groene” fel van leer — evenals Thijsse in „Het Handelsblad” — en toen het gevaar voorlopig geweken was, was het vooral Heimans, die in het hoofdbestuur van onze vereniging ijverde voor het

E. Heimans met vrouw en kinderen ± 1896

Heimans en Thyse in het begin van hun samenwerking.

tot stand komen van een „Vereniging tot behoud van natuurmonumenten”, die dan ook op 22 december 1905 werd opgericht en die op 3 september 1906 de Naardermeer kon aankopen.

Toen op 17 oktober 1908 de „Ned. Mycologische Vereniging” werd opgericht, zat Heimans weer in het bestuur en hij was ook hier een der initiatiefnemers.

Onderwijl ging de belangstelling van Heimans steeds meer in geologische richting, zoals men bij lezing van zijn latere artikelen duidelijk kan bemerken. Men zou de jaren na 1910 wel zijn „geologische jaren” kunnen noemen. Het bekende „Uit ons krijtland” verscheen in 1911, het „Geologieboekje” in 1913. Daarbij vergat Heimans de andere onderdelen van het natuurleven niet, zoals blijkt uit de verschijning van het „Aquariumboekje” in 1912.

Wij zouden Heimans te kort doen, wanneer wij ook niet gewaagden van zijn wetenschappelijk werk, dat niet in de eerste plaats op de popularisatie van de natuurstudie was gericht. Zowel in de Ned. Botanische Ver. als in de Ned. Geol. Ver. en in het Geol. Mijnbouwk. Genootschap heeft Heimans belangrijk werk gedaan.

Met Pasen 1911 vond hij in de later naar hem genoemde groeve bij Epen het eerste mariene fossiel uit het Limburgse Carboon. Deze vondst werd een prikkel tot een hernieuwd en grondiger onderzoek van het Carboon uit het zuiden van ons land.

Op voortreffelijke wijze leidde Heimans in 1911 een excursie van de Brusselse Universiteit door Nederland en het in druk verschenen verslag is grotendeels gebaseerd op zijn gegevens en versierd met vele tekeningen van zijn hand.

Tijdens vele buitenlandse reizen werd zijn geologische belangstelling voort-

durend verstevigd, waarvan zijn artikelen in „De Groene” en „De Leven-de Natuur” getuigen.

Ondertussen geraakte Heimans langzamerhand overbelast met allerlei werk en de gevolgen daarvan bleven niet uit. Hij was dikwijls vermoeid, doch hij spaarde zich zelf niet. Toch zijn deze grote inspanningen hem noodlottig geworden en zo overleed hij op 22 juli 1914 tijdens een excursie van het Geol. Mijnbouwk. Genootschap in de Eifel te Gerolstein.

Op zondag 26 juli 1914 werd Eli Heimans naar zijn laatste rustplaats gebracht op de Israëlitische begraafplaats te Muiderberg, waar op de grafsteen de woorden te lezen zijn, die boven dit artikel zijn afgedrukt en die ontleend zijn aan een bijdrage van Heimans in „De Levende Natuur” van november 1898.

Zelden heeft er in ons land een hoofd der school geleefd, die zoveel invloed heeft gehad op het gehele Nederlandse volk in al zijn geledingen. Talrijke verenigingen vonden in hem een steunpilaar. Het onderwijs profiteerde van zijn gaven van hoofd en hart, die hun neerslag vonden in zijn vele publicaties op onderwijsgebied. Het door hem en enkele tijdgenoten op gang gebrachte biologisch réveil is van verstrekkende betekenis geweest voor volk en wetenschap.

Een omvangrijk proefschrift aan zijn leven en werken gewijd, legt getuigenis af van zijn onuitblusbare werkkracht, zijn vakmanschap, zijn grote liefde voor de natuur en voor de medemens, zijn onschatbare betekenis voor wetenschap en cultuur *).

Wij, leden van de Kon. Ned. Nat. Hist. Ver., waarvan hij een der oprichters was, zijn er trots op, dat wij in zijn voetspoor verder mogen gaan en wij zijn dankbaar, dat wij mogen profiteren van wat hij voor ons op allerlei terrein tot stand bracht en in zijn geschriften voor ons naliet.

Wij gedenken hem in eerbied en met grote erkentelijkheid op de 28e februari, de dag, waarop hij honderd jaren geleden het levenslicht aanschouwde.

HEIMANS-STICHTING.

Naar aanleiding van de herdenking van E. Heimans, die op 28 februari 1861 werd geboren, heeft het bestuur van de Heimans-Stichting er zich over beraden, wat ter ere van de grote popularisator nu zou kunnen gebeuren.

De stichting van een Volksmuseum voor Natuurlijke Historie te Amsterdam, zoals van de aanvang het ideaal was, lijkt vooralsnog onmogelijk. Het bestuur meent echter, dat een passende hulde zou zijn: de uitgave van een register op de verschenen jaargangen van De Levende Natuur, waarvoor Dr. Jac. P. Thijsse indertijd al gepleit heeft. Dit is echter een dure geschiedenis, waarom het bestuur alle lezers komt opwekken een vrijwillige bijdrage te willen storten op de rekening van de Heimans-Stichting bij de Amsterdamsche Bank te Amsterdam of op giro 135000 van de Gemeentegiro te Amsterdam, onder vermelding: bestemd voor S 3096 t.n.v. Prof. Stomps.

Mogen wij op uw medewerking hopen?

Prof. Dr. Th. J. Stomps,
Secr.-penn. van de Heimans-Stichting.

*) „Leven en werken van E. Heimans en de opbloei der natuurstudie in Nederland in het begin van de twintigste eeuw”. De uitgeverij J. B. Wolters stelt dit boek, ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van Heimans, voor onze leden beschikbaar tegen een aanzienlijk verlaagde prijs. Zie de in dit nummer liggende bestelkaart. De cliché's van de bij dit artikel afgedrukte foto's werden welwillend ter beschikking gesteld door J. B. Wolters' Uitg. Mij. te Groningen.